

JUSTYNA DAWIDOWICZ-POLAK
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny (Siedlce)

**WOJCIECH KORFANTY ORAZ GÓRNY ŚLĄSK DOBY
PLEBISCYTU I POWSTAŃ ŚLĄSKICH
W POWIEŚCI ARNOTDTA BRONNENA O.S.**

**Wojciech Korfanty and the Upper Silesia in the Times of Plebiscite
and Silesian Uprisings in Arnotdt Bronnen's Novel O.S.**

Wojciech Korfanty (1873-1939) belongs to the most controversial figures in the history of the Upper Silesia, Germany and Poland. He is perceived as a politician who was responsible for the partition of the Upper Silesia as a result of the plebiscite and Silesian Uprisings in 1921. Echoes of these controversies are also reflected in German literature and historiography of the interwar period. The Upper Silesia, during the period of the plebiscite and Silesian Uprisings, and Wojciech Korfanty as the most prominent figure of the time, appear in a novel *O.S.* (1929) written by Arnold Bronnen. In the face of rising political and social tensions in the 20-ties and 30-ties of the 20th century, certain stereotypes concerning both Polish and German nationalities gained political and social significance. The novel about the Upper Silesia was to make the reader aware of the reasons of the tragedy of this region. This area is characterized, on the one hand, by slow, indecisive democratic procedures, materialism and anarchy, but, on the other hand, by effective Polish propaganda, abusing social slogans and arguments. Wojciech Korfanty was behind the latter, according to Bronnen's novel.

Keywords: Arnotdt Bronnen, Wojciech Korfanty, the Upper Silesia, plebiscite, *O.S.*, novel

Wojciech Korfanty (1873-1939), należy do najbardziej kontrowersyjnych postaci w dziejach Górnego Śląska, Niemiec i Polski. Jest on postrzegany przede wszystkim jako polityk, odpowiedzialny za podział Górnego Śląska w wyniku plebiscytu i powstań śląskich w 1921 roku. Echa tych kontrowersji odzwierciedlają się również w literaturze i historiografii niemieckiej okresu międzywojennego.

Spośród grupy polskich polityków, opisywanych przez literaturę niemiecką, Wojciech Korfanty był atakowany najostrzej. Niemal wszyscy

autorzy obciążali Korfantego za utratę części Górnego Śląska na rzecz Polski i uważali, że polityk ten, organizując plebiscyt i śląskie powstania, kierował się nieczystymi intencjami.

W powieściach z tego okresu jest przedstawiany Korfanty jako sprytny, skuteczny agitator, obrońca sprawy polskiej na Górnym Śląsku, ponadto jako karierowicz, intrygant, materialista, ale także jako skuteczny w swych działaniach polityk.

Górny Śląsk doby plebiscytu i powstań śląskich oraz postać Wojciecha Korfantego, jako kluczowego dla tego okresu polityka pojawia się też w powieści Arnoldta Bronnena *O.S.*

O.S. napisał Arnoldt Bronnen w 1929 roku na kanwie wydarzeń na Górnym Śląsku (plebiscyt i powstania śląskie). Powieść znalazła swoje omówienia w niemieckiej prasie prawicowej¹ i lewicowej. Również prasa górnośląska poświęciła książce sporo uwagi².

Polemika wokół powieści Bronnena *O.S.*, w której brali udział Tucholsky, Ossietzky, Jünger i wielu innych należy do najbardziej zaciętych w Republice Weimarskiej. Lewica odrzuciła tę książkę, a prawica przyjęła ją z dystansem. Jedynie Ernst Jünger odniósł się do powieści Bronnena z entuzjazmem. Niezdecydowany stosunek do tekstu Bronnena mieli również narodowi socjaliści, gdyż, według nich, poglądy polityczne autora powieści *O.S.* były mało wyraziste. Chołuj zauważa, że różne reakcje czytelników wywołuje przede wszystkim sam tekst Bronnena, który trudno jed-

¹ Np. w „Den Nationalistischen Briefen”: „Wir haben noch nicht einen einzigen nationalsozialistischen Dichter – vielleicht haben wir ihn in zehn Jahren (...) – aber bis dahin ist alles formloses Chaos, und nur in den Büchern von Jünger, Renn, Hans Grimm – und Bronnen ist es zu erraten, wohin die Reise gehen wird.” Aquino, *Der Fall Bronnen. Ein Problem – oder eine Ungeschicklichkeit?*, w: *Nationalistische Briefe*, 10 (1929), s. 126-129. Cyt za F. Aspetsberger, *O. S.-ein so infames wie gelungenes Werk, vielleicht ein k.u.k. Skandal in der Weimarer Republik*, s. 398

² H. Hoenisch, *Zur Geschichte des Oberschlesienkampfes*, [w:] *Der Oberschlesier* (1929), s. 482

noznacznie zakwalifikować pod względem politycznym. W polemice zawiera się negatywny obraz Bronnena, który przetrwał aż do czasów powojennych, kiedy to w 1954 roku ukazała się jego autobiografia. Mimo zmian w polityce i literaturze wizerunek Bronnena pozostaje niezmienny: jest on postrzegany jako człowiek niemoralny, bez wyrazistego światopoglądu politycznego i jako literacki ekscentryk, który popadł w zapomnienie. Jak do tej pory niewiele miejsca poświęca się badaniu twórczości literackiej Bronnena.

Polska germanistyka przez długi czas powtarzała pogląd Tucholsky'ego, że powieść *O.S.* jest produktem w służbie prawicy oraz wyrazem niemieckiego militarystyki i imperializmu (szczególnie po 1945 roku), co dyktowała wtedy ówczesna polska racja stanu³. W niemieckim literaturoznawstwie postrzegano Bronnena jako pisarza o faszystowskim obliczu⁴.

Korzenie literackie Bronnena tkwią w ekspresjonizmie. Jako ekspresjonista miał pisarz specyficzne podejście do języka, a środowisko „marginesu społecznego” często było miejscem akcji dramatów i powieści ekspresjonistycznych. Być może dlatego autor powieści *O.S.* umiejscowił jej akcję właśnie na Górnym Śląsku doby plebiscytu i powstań. Jako ekspresjonista postrzegał on Górny Śląsk jako krainę anarchii, gdzie lekceważono powszechnie przyjęte normy zachowań społecznych, oraz jako miejsce, gdzie młodzi mężczyźni wkraczają w swoją dorosłość. Górny Śląsk jest też miejscem rozpadu społeczeństwa obywatelskiego i narodzin wspólnot nowego typu.

Akcja powieści rozgrywa się na dwóch płaszczyznach. Pierwszą stanowią rzeczywiste wydarzenia, wprowadzone do powieści poprzez bogaty

³ J. Chodera, *Die oberschlesischen Aufstände in der deutschen Literatur der Zwanziger und Dreißiger Jahre*, [w:] *Studia Germanica Posnaniensia* 3, (1973), s. 67-98

⁴ H. Denkler, *Blut, Vagina und Nationalflagge. Über das Grundsätzliche am Sonderfall Bronnen*, Berlin-Wiedeń 1983, s.103-119

materiał dokumentalny, drugą tworzą historie bohaterów powieści. Są to postaci historyczne (np. Korfanty, generał Le Rond) i zmyślane (np. Krenek). Główną oś kompozycyjną utworu stanowią właśnie prawdziwe wydarzenia historyczne, wokół których konstruuje autor historie bohaterów powieści. W ten sposób realizuje on swój zamysł ukazania zależności działań jednostki od biegu historii.

Około 150 stron tekstu zajmują materiały dokumentalne, które tworzą dynamiczne tło historyczne dla działań głównych bohaterów.

We wprowadzeniu autor wymienia trzy opracowania, z których korzystał: książkę W. Schustera, *Ein vergewaltigtes Volk. Der polnische Maiaufstand 1921 in Oberschlesien. Berichte von Augenzeugen unter Benutzung zahlreicher noch unveröffentlichter amtlicher Dokumente*, Gleiwitz 1922; książkę Bernharda von Hülsen, *Der Kampf um Oberschlesien, und sein Selbstschutz*, Stuttgart 1922. Wspomina też o publikacji specjalnej Korps Oberland, nie wymieniając jej tytułu. Jak pisze Wojciech Kunicki, była to „*Oberland in Oberschlesien. Auf Grund eigener Berichterstattung bearbeitet von Fritz Balle*”, München o. J. Z numeru górnośląskiego „*Süddeutschen Monatshefte*”, o których wspomina autor, pochodzi fragment artykułu Józefa Cyrusa, *Aus Oppelns Franzosenzeit*. Z książki von Hulsena pochodzą prawdopodobnie cytowane fragmenty odezwy Korfantego.

Wykorzystanie źródeł przez Bronnena było jednostronne. Ograniczał się on głównie do źródeł oficjalnych i półoficjalnych. Były to zarówno źródła pisane, jak i ustne. Autor tak dobierał fakty, aby uzasadnić swoją tezę, że rząd niemiecki pozostawił Górny Śląsk na pastwę losu, w związku z czym Niemcy musieli brać sprawy we własne ręce i bronić się sami, nawet nielegalnymi środkami. Komisja Międzysojusznicza nie miała interesu w przywróceniu ładu i porządku na Górnym Śląsku, Polacy wyznają

zasadę czystej przemocy i ślepego niszczenia, co wpływa na działania głównych bohaterów⁵.

Głównym toposem powieści jest Górny Śląsk. Śląsk – jako obszar pogranicza – był i jest terenem przenikania się różnych kultur. W obliczu wzrostu napięć na tle politycznym i społecznym w tym regionie w latach 20-tych i 30-tych, wymienione wyżej stereotypy zyskały na politycznym i społecznym znaczeniu: integrowały one zarówno grupy o jednakowych poglądach politycznych, jak i grupy społeczne, narodowe i etniczne. Literatura tego okresu chętnie posługiwała się nimi, jako „werbalnym wyrazem przekonania, skierowanego do pewnej grupy społecznej lub jej członków, z tendencją do emocjonalnych ocen”⁶.

Bronnen, podobnie jak wielu innych współczesnych mu pisarzy, odwoływał się do nich w swojej powieści. Sytuacja polityczna Górnego Śląska w latach 20-tych ubiegłego wieku jest tłem dla świata przedstawionego w powieści. Poprzez działania fikcyjnych bohaterów, osadzonych w konkretnych realiach Górnego Śląska, podejmuje autor próbę zainteresowania czytelnika losem tej krainy i być może wpłynięcia na jej dzieje.

Bronnen wyraża swój zamiar wprost w przedmowie do wydania O.S. z 1930 roku: „In diesem Buche wird der Versuch gemacht, Politik zu fördern mit den Mitteln des Romans (W tej książce próbuję wpłynąć na politykę, korzystając ze środków, jakie oferuje powieść – przekład mój – J. D.-P.)”⁷.

⁵ Por. Bożena Chołuj, *Arnolt Bronnens Und Wilhelm Wirbitzkys Oberschlesien*, w: *Studien zur Kulturgeschichte des deutsche Polenbildes 1848-1939*, Wiesbaden 1995, s. 176

⁶ Cyt. za B. Chołuj, *Arnolt Bronnens Und Wilhelm Wirbitzkys Oberschlesien*, *Ibid.*, s. 175

⁷ *Ibid.*, s. 176

Zadaniem literatury, według Bronnena, jest aktywne włączenie się w dyskurs polityczny i próba wpływania na bieg wydarzeń. Pisarz prezentuje w powieści własny pogląd na rolę jednostki w historii. Według niego jednostka, której losy determinuje przypadek, odgrywa niewielką rolę w historii. Takie rozumienie roli jednostki w historii wpływa na sposób przedstawienia w powieści postaci Wojciecha Korfantego.

U Bronnena znajdujemy pogłębiony psychologicznie wizerunek tego śląskiego polityka. Bronnen nie operuje płaskimi stereotypami, ocenami czy jednoznacznymi oskarżeniami. Korfanty nie jest w widzeniu autora *O.S* politykiem, grającym pierwsze skrzypce. Nie jest też osobą, która tworzy historię na Górnym Śląsku. Jest, podobnie jak fikcyjni bohaterowie powieści, jedynie narzędziem w jej rękach.

W centrum zainteresowania Bronnena stoi taktyka polityczna Korfantego. Korfanty – to mistrz propagandy, który manipuluje i wykorzystuje informacje w ten sposób, aby zainteresowały one wszystkie warstwy społeczne. Świadczyć ma o tym jego praca nad drugim wydaniem specjalnym „Gazety Górnośląskiej”. O ile pierwsze wydanie było skierowane do polskiej klasy średniej, o tyle drugie miało wpłynąć na postawy robotników: „Ponieważ Korfanty rozpuścił pogłoskę, że niemieccy właściciele kopalń zdecydowali się na wyrzucenie z pracy robotników w całym Górnym Śląsku i zalenie kopalń, aby zdać górnośląski kraj na ich łaskę i niełaskę. Robotnicy przeczytali to 1 maja, utowrzyli grupy, gniew i nienawiść popłynęły opustoszałymi ulicami, niebezpieczeństwo eksplozji było coraz bliżej i bliżej”⁸.

Siedziba Korfantego w hotelu Lomnitz jest przedstawiona jako doskonale zorganizowana twierdza. Podczas próby wtargnięcia do owej „twierdzy” fikcyjny bohater Krenek i jego towarzysze zostają ujęci przez

⁸ A. Bronnen, *O.S.*, Berlin 1930, s. 51, tłumaczenie moje.

strażników Korfantego. Bronnen nie czyni Korfantego twórcą ani przywódcą polskiego ruchu narodowego na Górnym Śląsku, Korfanty jawi się tutaj jako polityk, który zręcznie potrafi wykorzystać do swoich celów pewne tendencje, jakie panowały w tym czasie na Górnym Śląsku i rozpropagować je wśród szerokich warstw społeczeństwa. Hoffman oferuje Korfantemu pewną sumę pieniędzy za specjalne wydanie „Gazety Górnośląskiej, ten jednak odmawia. Hoffmann grozi, że zastrzeli Korfantego, gdy ten nie przyjmie jego propozycji, na co Korfanty ze spokojem odpowiada: „Ja kupię pana”.

Korfanty w ujęciu Bronnena to człowiek, zachowujący w każdej sytuacji zimną krew i nawet groźby pod swoim adresem potrafi obrócić na swoją korzyść. W oficjalnych wystąpieniach Korfanty broni interesów górnośląskich robotników; zarzuca Komisji, że nie zna górnośląskich realiów i problemów tutejszej polskiej ludności. Twierdzi on, że Polacy na Górnym Śląsku są społecznie i socjalnie upośledzeni: „Panie Konsulu Generalny – zwraca się do francuskiego mediatora Henri’ego Ponsota – jestem tylko sługą mojego ludu. Przeciwno komu zamierza występować Wysoka Komisja? Przeciwno uciskanym, którzy dochodzą swoich praw? Przeciwno biednym i nieszczęśliwym, którym należy pomóc?”⁹.

Poruszanie przez Korfantego problematyki społecznej Bronnen postrzega jako część jego taktyki propagandowej, która znajdowała odźwięk także wśród niemieckiej ludności. Pisarz zauważa również, że ludzie Korfantego są lepiej zorganizowani niż Niemcy – „naród, który pozwolił się zdradzić”.

W powieści naszkicowany jest też konflikt Korfantego z rządem polskim. Tymczasem konflikt ten był mało znany na arenie międzynarodowej.

⁹ Cyt. za G.B. Szewczyk, *Postać Wojciecha Korfantego w literaturze niemieckiej*, [w:] *Nie tylko o Korfantym. Jeszcze o powstaniach śląskich i plebiscycie w świetle ostatnich badań*, pod red. Z. Kapąły, Bytom 2000, s. 50.

wej i mało znaczący dla wielkiej polityki¹⁰. Bronnen ogranicza się jedynie do ogólnej konkluzji, że Korfanty miał trudności ze swoim rządem w Warszawie, a Niemcy ze swoim w Berlinie, krytykując tym samym oba rządy (niemiecki w szczególności) za brak spójnej polityki na Górnym Śląsku.

W portrecie Korfantego, jaki maluje Bronnen, eksponowane są takie cechy, jak: wyrachowanie, przebiegłość, zdecydowanie, brak skrupułów w działaniach politycznych, co zdaniem pisarza, przyniosło mu niewątpliwy polityczny sukces. Korfanty przedstawiony jest również jako polityk „dwulicowy”: z jednej strony jawi się, w rozmowach z Komisją Międzysojuszniczą, jako obrońca biednych i wykorzystywanych robotników górnośląskich, z drugiej zaś – prowadzi rozmowy z właścicielami niemieckich koncernów przemysłowych, reprezentowanych przez adwokata dr Hoffmanna; rozmowy te nie prowadzą jednak do żadnych konkretnych ustaleń. Być może zaoferowano górnośląskiemu politykowi za mało pieniędzy? – zastanawia się autor-narrator. „Dwulicowość” polityka podkreślona jest również w scenie przekazania Nowinie-Doliwie władzy nad oddziałami powstańczymi, i zlecenia sądom polowym wykonywania wyroków nad aresztowanymi.

Także metody działania i zachowania się Korfantego budzą wątpliwości co do jego uczciwych zamiarów. Jest to ukazane w dwóch rozbudowanych epizodach. Pierwszy z nich dotyczy Jana Chodźki, jednego z dowódców powstańczych, który odznaczał się szczególną brutalnością, nakazując rozstrzelanie wziętych do niewoli chłopców spod Góry św. Anny. W drugim epizodzie maluje autor sugestywne i pełne napięcia obrazy walk ulicznych w Bytomiu. Oba epizody, o których Bronnen zaczerpnął wiedzę z dwóch źródeł: relacji angielskiego dziennikarza E. A. Vogta

¹⁰ Por. B. Chołuj, *Arnolt Bronnens Und Wilhelm Wirbitzkys Oberschlesien*, [w:] *Studien zur Kulturgeschichte des deutsche Polenbildes 1848-1939*, Wiesbaden 1995, s. 191

z 1921 roku *Ein Engländer in Oberschlesien* i opracowania Wilhelma Schu-
stera *Ein vergewältigtes Volk* (1928)¹¹, zostały opisane w powieści znacz-
nie bardziej dramatycznie i tendencyjnie, niż u wymienionych autorów.

Winą za przedstawione zdarzenia w obozie powstańczym pod Górą
św. Anny i za zajścia na ulicach Bytomia obarcza Bronnen Korfantego,
choć tak naprawdę polski polityk nie należy do głównych bohaterów,
pojawia się on migawkowo w zaledwie kilku scenach. Postać ta stanowi
jedynie element szerokiego tła historycznego, na którym rozgrywają się
wydarzenia, przedstawione w powieści. Korfanty jest elementem rzeczy-
wistości po drugiej stronie linii demarkacyjnej, gdzie panuje chaos i anar-
chia. Górny Śląsk Bronnena, ojczyzna Korfantego, jest krainą egzystującą
poza granicami normalnego świata.

Reasumując, portret Wojciecha Korfantego, jaki Arnoldt Bronnen
maluje w swojej powieści, niewiele różni się od obiegowych opinii o tym
polityku, egzystujących w powszechnej świadomości i obowiązujących
w dyskursie politycznym doby powstań śląskich i plebiscytu. Urodzony
w Wiedniu w 1985 roku autor powieści *O.S.* interesował się losami Niem-
ców mieszkających na terenach pogranicza, między innymi na górnym
Śląsku. Powieść o Górnym Śląsku miała uświadomić czytelnikowi, że
przyczyną tragedii tej krainy są z jednej strony procedury demokracjne,
charakteryzujące się powolnością i brakiem zdecydowania, materializm
i anarchia, a z drugiej strony – skuteczna propaganda polska, nadużywają-
ca argumentów i haseł społecznych, której autorem był Wojciech Kor-
fanty. Jego obraz w powieści Bronnena jest świadectwem jednostronnego
spojrzenia nie tylko na działalność tego polityka, ale także na całą kwestię
Górnego Śląska.

¹¹ Por. G.B. Szewczyk, *Postać Wojciecha Korfantego...*, *ibid.*, s. 51.